

ІНТЕГРАТИВНІ ВИМІРИ ТЕОРІЇ ЮРИДИЧНОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ: ВІД ПРЕТЕНЗІЇ НА ПРАВИЛЬНІСТЬ ДО ЄДИНО ПРАВИЛЬНОГО РІШЕННЯ

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2024-10.07>

АНАТОЛІЙ ПАВЛЮК

кандидат юридичних наук,

асистент кафедри теорії права та прав людини

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна

a.pavliuk@chnu.edu.ua

ORCID: 0009 0006 8166 888X

Анотація. У статті аналізуються поняття претензії на правильність і єдино правильного рішення як такі та відношення між ними. Це відбувається у рамках синкретичної дискурсивної і/або конструктивної теорії юридичної аргументації Роберта Алексі і/або Ульфріда Нойманна, яка є інтегративною (нормативно-аналітичною і/або нормативно-емпіричною).

Мета статті – експлікація відношення між поняттями претензії (права) на правильність і єдино правильного рішення (як регулятивної ідеї) у контексті інтегративної ad hoc теорії юридичної аргументації.

При цьому, по-перше, констатовано, що інтегративна теорія юридичної аргументації доволіно комбінується за допомогою елементів аналітичного, нормативного та емпіричного вимірів такої теорії. Зазначається, що теорія юридичної аргументації Р. Алексі і/або У. Нойманна висуває на передній план поняття «претензії» замість або поряд з поняттям «сенс». По-друге, показано, що у Р. Алексі і/або У. Нойманна поняття претензії на правильність розуміється на основі теорії мовленнєвих актів, а єдино правильне рішення береться до уваги як регулятивна ідея. По-третє, охарактеризовано відношення залежності істинності понять претензії на правильність і єдино правильного рішення у логико-математичних термінах необхідних і достатніх умов.

У підсумку робиться загальний висновок, що інтегративна теорія юридичної аргументації – це неометодологічна теорія з доволіною комбінацією елементів її аналітичного, нормативного і емпіричного вимірів, причому вона може бути побудована у парадигмі «претензії», а не «сенсу». Базисом для синкретичної теорії юридичної аргументації Р. Алексі і/або У. Нойманна у частині претензії на правильність і єдино правильного рішення є відповідно теорія мовленнєвих актів та поняття регулятивної ідеї. Претензія права на правильність є достатньою умовою для істинності поняття єдино правильного рішення як регулятивної ідеї, проте сумнівно, чи є така претензія необхідною умовою.

Ключові слова: інтегративна теорія юридичної аргументації, Р. Алексі, У. Нойманн, Є. Ерліх, нормативно-аналітичний вимір, нормативно-емпіричний вимір, юридична неометодологія, дискурс, конструкція, необхідні і достатні умови, претензія, правильність, рішення.

INTEGRATIVE DIMENSIONS IN THE THEORY OF JURIDICAL ARGUMENTATION: FROM A CLAIM TO CORRECTNESS TO THE ONLY CORRECT DECISION

UDC 340.12

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2024-10.07>

ANATOLIY PAVLIUK

PhD, Assistant at the Department of Theory of Law and Human Rights

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

a.pavliuk@chnu.edu.com

ORCID: 0009 0006 8166 888X

Abstract. The article under discussion studies the concepts of a claim to correctness and the only correct decision, as well as the relationship between them. The study has been carried out in terms of the syncretic discursive and/or constructive theory of legal argumentation by Robert Alexy and/or Ulfrid Neumann, the latter theory being regarded as an integrative (normative-analytical and/or normative-empirical) one.

The purpose of the article is to explicate the relationship between the concepts of a claim (right) to correctness and the only correct decision (as a regulatory idea) in terms of the integrative ad hoc theory of legal argumentation. In order to achieve this goal, it is essential to consider the following issues: 1) what is the integrative theory of legal argumentation and how its dimensions are combined; 2) how law forms a claim to correctness and how the only correct decision becomes a regulatory idea; 3) what is the relationship between the claim to correctness and the only correct decision as a regulatory idea within the integrative theory of legal argumentation.

At the same time, the article points out that the integrative theory of legal argumentation is arbitrarily combined through the elements of its analytical, normative and empirical dimensions. It is interesting that the theory of legal argumentation by R. Alexy and / or U. Neumann foregrounds the concept of "claim" instead of or alongside with the concept of "sense". In addition, R. Alexy and/or U. Neumann understand the concept of a claim to correctness relying on the theory of speech acts, whereas the only correct decision is perceived as a regulatory idea. The article also describes the relationship between the concepts of a claim to correctness and the only correct decision in logical and mathematical terms of necessary and sufficient conditions.

The article concludes that the integrative theory of legal argumentation is a neo-methodological theory with an arbitrary combination of the elements of its analytical, normative and empirical dimensions. What is more, it can be modeled within the paradigm of "claim" rather than "sense". The basis for R. Alexy and/or U. Neumann's syncretic theory of legal argumentation in terms of the claim to correctness and the only correct decision is the theory of speech acts and the notion of regulatory idea. The claim to correctness is a sufficient condition for the validity of the concept of the only correct decision as a regulatory idea; however, it is doubtful whether such a claim is a necessary condition.

Key words: integrative theory of legal argumentation, R. Alexy, U. Neumann, E. Ehrlich, normative-analytical dimension, normative-empirical dimension, juridical neomethodology, discourse, construction, necessary and sufficient conditions, claim, correctness, decision.

З виходом друком у 1913 році «Закладання основ соціології права» Є. Ерліха завершується формування трьох складників загальної теорії права, яка стає у 70-ті роки ХХ століття основою для розвитку інтегративної теорії юридичної аргументації, тобто дисципліни, яка із самого початку може мати три виміри: аналітичний, нормативний і емпіричний, співвіднесені відповідно з теорією, філософією і соціологією права.

Нова дисципліна запозичує у загальної теорії права не тільки структурні особливості, але й деяку її методологічну проблематику, яка отримує інший вигляд. Виникає розуміння, що поняття правильного права Р. Штамлера у формі претензії на правильність і поняття єдино правильного рішення Р. Дворкіна у формі регулятивної ідеї можуть перебувати у відношенні принаймні імплікації і мати велике теоретичне і практичне значення. Показати, як в інтегративній теорії юридичної аргументації, репрезентованій дискурсивною і конструктивною, тобто переважно нормативно-аналітичною і нормативно-емпіричною її субтеоріями відповідно до Р. Алексі та У. Нойманна, можливий перехід від претензії права на правильність до регулятивної ідеї єдино правильного рішення, а отже, в чому полягає окреслене вище значення, становить актуальну тему для дослідження.

Стан дослідження в Україні теорії юридичної аргументації нині може спиратися на фундаментальну монографію Тамари Дудаш «Правова аргументація: загальнотеоретична характеристика» (2024) [1], а для аналізу поняття загальної теорії права можна взяти за основу трактат Ральфа Драєра, наукового керівника Р. Алексі, «Що таке і для чого (потрібна) загальна теорія права?» (1975) [2]. Відзначимо, що у 2022 році М. Ребіндером здійснено вже п'яте видання «Соціології права» Є. Ерліха [3; 4]. Дослідження Н. А. Гураленко, С. І. Максимова, С. П. Рабіновича, О. О. Уварової, В. Г. Савчук, О. В. Настасійчука, О. Г. Степенюка, С. В. Савчука, В. В. Трутня та інших вітчизняних авторів наповнюють змістом три виміри теорії юридичної аргументації і/або загальної теорії права. Серед іноземних авторів, на праці яких при цьому можна спиратися, слід назвати, крім згаданих вище, такі імена, як: Ю. Габермас, Я. Шредер, Й. Рюкерт, К. Ларенц, Б. Рютерс, Г. Даубеншпек, Ф. Мюллер та ін. Водночас аналіз релевантної літератури дозволяє стверджувати, що на питання про відношення претензії на правильність і єдино правильного рішення у теорії юридичної аргументації ще не отримано задовільної і повної відповіді. Відправними пунктами, на які зважають так чи інакше у разі її пошуку Р. Алексі і У. Нойманн,

є монографія Р. Штамлера «Вчення про правильне право» (1902) (проблематика правильного права) [5], монографія Р. Дворкіна «Серйозне ставлення до прав» (1977) (питання про єдино правильне рішення як таке) [6], а також, скажімо, підсумкова праця з філософії права Ю. Габермаса «Фактичність і чинність» (1992) [7] (осмислення використання поняття претензії).

Мета статті – експлікація відношення між поняттями претензії (права) на правильність і єдино правильного рішення (як регулятивної ідеї) у контексті інтегративної *ad hoc* теорії юридичної аргументації. Для досягнення цієї мети потрібно зупинитися на розгляді таких питань: по-перше, що таке інтегративна теорія юридичної аргументації та як комбінуються її виміри, по-друге, як право висуває претензію на правильність і як єдино правильне рішення стає регулятивною ідеєю, по-третє, яка залежність існує в інтегративній теорії юридичної аргументації між претензією права на правильність та єдино правильним рішенням як регулятивною ідеєю. Метод – критичний аналіз.

1. Загальна теорія права окреслює універсум міркування, який охоплює позитивне і неопозитивне право і є на певному рівні абстрагування повним. Додатковий поділ неопозитивного права на моральне і соціальне право веде до формування трьох предметів, з якими має справу теорія, філософія і соціологія права. Теорія юридичної аргументації, на нашу думку, – це лише нова форма для традиційної правової проблематики, причому орієнтована передусім на методологічні питання. Такий підхід дозволяє сказати, що теорія юридичної аргументації у цілому і загалом є юридичною неометодологією.

Так, якщо юридичну методологію розуміти у вузькому і у широкому сенсі (у в.с, у ш.с.) як вчення про тільки – у першому випадку – тлумачення і застосування права і не тільки – у другому випадку – про тлумачення, але й про так зване дальше творення права у сенсі Савіньї [8], то її відношення з теорією юридичної аргументації може бути двояким: або теорія юридичної аргументації – це доповнення до юридичної методології у в.с., тобто її додаткова форма, або вона є іншою формою юридичної методології у ш.с.

І справді, серед численних субтеорій теорії юридичної аргументації можна віднайти два відповідних різновиди, а саме теорію «помірного теоретико-правового конструктивізму» У. Нойманна [9, с. 173–197] (далі – конструктивна теорія юридичної аргументації), яка намагається доповнювати юридичну методологію у в.с. [9, с. 17–18], і теорію «юридичного дискурсу як особливого випадку загального практичного дискурсу» Р. Алексі [10; 11, с. 259–369] (далі – дискурсивна теорія юридичної аргументації), яка є зворотним боком юридичної методології у ш.с. Конструктивна теорія юридичної аргументації є, за нашою оцінкою, інтегративною теорією з перевагою нормативного і емпіричного вимірів [9, *passim*], тоді як дискурсивна теорія юридичної аргументації – це також інтегративна, причому переважно, за словами самого Р. Алексі, нормативно-аналітична теорія [11, с. 33].

Інтегративна теорія юридичної аргументації – це теорія, яка має більш ніж один вимір, причому у різних комбінаціях, із яких нас у цій статті цікавлять три: крім уже згаданих нормативно-емпіричної і нормативно-аналітичної комбінацій, також синкретична нормативно-емпірична і/або нормативно-аналітична комбінація як синонім для повного інтегративного виміру теорії юридичної аргументації. Пояснити, що являє собою кожний із субвимірів, а також їхня доречна комбінація, можна різними способами, наприклад, показавши, слідом за Р. Алексі, те, що характеризує у деталях той чи інший вимір [11, с. 32–39; 12, с. 22–27]. Проте для наших цілей досить вчинити інакше – загальніше і простіше, а саме варто звернути увагу на поділ так званих основних норм, запропонований Р. Алексі, на аналітичні, нормативні та емпіричні основні норми, репрезентовані відповідно Кельзенем, Кантом і Хартом [13, с. 155].

Так, «основна норма є нормою, яка обґрунтовує чинність усіх норм якоїсь правової системи, крім власної» [13, с. 155]. Таке обґрунтування можливе якраз з урахуванням існування позитивного, морального і соціального права і відповідно позитивної і неопозитивної правової чинності. При цьому проблематика вимірів відповідної правової теорії – це сукупність питань про структуру та (моральну і соціальну) легітимацию (позитивного) права.

Варто звернути увагу на ще одну важливу особливість теорій аргументації Р. Алексі і У. Нойманна. Йдеться про те, що в історії юридичної методології у ш.с. прийнято розрізняти два загальні підходи, які орієнтуються або на поняття (парадигму) «сене», яке (яка) є традиційною і панівною, або на поняття (парадигму) «претензія», яке (яка) є новою і панівною ще не стала, незважаючи на докладені зусилля таких авторів, як Ю. Габермас, Р. Алексі, У. Нойманн та ін. Саме так потрібно розуміти запропонований

Я. Шредером, провідним істориком юридичної методології і, зокрема, автором фундаментальної праці «Право як наука. Історія юридичного вчення про методи у Новий час (1500–1990)» (2 т., 2020) [14; 15], поділ основних методологічних позицій на «Традиційне вчення. Об'єктивна («юриспруденція оцінок») і суб'єктивна теорія» та «Новий “реалістичний” напрям»: так, з одного боку, «згідно з традиційним уявленням про правозастосування ... із правильної інтерпретації, тобто із витлумачення сенсу за допомогою граматичних, історичних, систематичних і телеологічних допоміжних засобів, впливає у нормальний спосіб відразу також вирішення справи» [15, с. 180]. З іншого боку, «згідно з другою основною позицією, сенс закону – це лише один із багатьох аргументів для вирішення справи. Формально це уявлення веде до того, що тлумачення закону уже не трактується окремо, а тільки залучається у рамки теорії аргументації» [15, с. 182]. Претензія якраз і є таким іншим «із багатьох» аргументом.

Отже, той, хто бажає використовувати інтегративний підхід до права, мусить мати справу з трьома основними нормами і відповідними трьома типами чинності юридично релевантних норм. У. Нойманн зосереджує свою увагу на питаннях переважного нормативного (морального) і емпіричного («інституціонального», неметафізичного, соціологічного тощо) характеру, а Р. Алексі – на питаннях нормативного (морального) і аналітичного (переважно структурного) характеру, що означає, з одного боку, що дискурсивна теорія юридичної аргументації недооцінює деякою мірою емпіричну проблематику, а конструктивна – аналітичну; з іншого боку, дискурсивна і конструктивна теорії юридичної аргументації мають щодо цього комплементарний (взаємодоповнювальний) характер. Остання констатація якраз і спонукає розглядати їх разом загалом і під час розгляду питань про претензію на правильність і єдино правильне рішення зокрема.

2. І Роберт Алексі, і Ульфрід Нойманн досліджують обидва питання з майже однаковою увагою і інтенсивністю. Тому можна було б показати, як кожен із них визначає і те, й інше поняття. Водночас аналіз їхніх публікацій дозволяє стверджувати, що питання претензії на правильність, схоже, цікавить трохи більше Р. Алексі, а питання єдино правильного рішення як регулятивної ідеї – У. Нойманна. Тому далі ми покажемо тільки те, як претензію на правильність розуміє Р. Алексі, а єдино правильне рішення – У. Нойманн.

Так, Р. Алексі є автором статті «Право і правильність» (2000) [16], в якій розглядаються три групи питань: до поняття претензії на правильність; необхідність пов'язування права і правильності; правова і моральна правильність. Із цих питань саме перше питання становить для нас найбільший інтерес. Так, Р. Алексі аналізує у контексті претензії на правильність три проблеми, а саме про суб'єкти, адресати і висування такої претензії.

Що стосується суб'єктів, то Р. Алексі констатує можливість сполучити претензію на правильність із тими суб'єктами, які діють у праві і для права, його створюючи, інтерпретуючи, застосовуючи та забезпечуючи його дотримання. Це в останній інстанції завжди окремі індивіди або особи. Претензія хоч і висувається особами, але для права. Тому можна сказати, що право висуває її через осіб, які діють у ньому і для нього [16, с. 4]. Щодо адресатів відзначається, що йдеться про коло адресатів відповідних правових актів. Поряд з інституціональним колом адресатів існує неінституціональне. Останнє охоплює кожного, хто стає на позицію учасника відповідної правової системи [16, с. 5].

Стосовно висування претензії на правильність Р. Алексі стверджує, що знову слід проводити відмінність між інституціональним і неінституціональним. Інституціональні акти виконуються на підставі уповноважувальних норм. Прикладами є ухвалення закону, судовий присуд або видання адміністративного акта. У центрі аргументу правильності міститься теза про те, що такі інституціональні правові акти завжди сполучені з неінституціональним актом ствердження, що правовий акт є правильним за змістом і процедурально. Правильність імплікує обґрунтованість. Тому право висуває з претензією на правильність одночасно претензію на обґрунтованість. Претензія на правильність включає поряд з простим ствердженням правильності гарантію обґрунтованості. До твердження і гарантії додається ще третій елемент, а саме очікування, що всі адресати претензії, якщо вони стоять на позиціях відповідної правової системи та є розумними, визнають правовий акт правильним. Якщо підсумувати наведене про висування претензії на правильність, то можна сказати, що це висування складається з трьох елементів: (1) ствердження правильності, (2) гарантії обґрунтованості та (3) очікування визнання правильності [16, с. 5–6].

Отже, якщо зробити проміжний висновок, суб'єктом претензії на правильність є право в особі передусім, але не тільки суддів, адресатами – всі ті, кого право зачіпає або стосується, а висунення має наведену вище складну структуру зі ствердження, гарантії і очікування визнання, причому воно ґрунтується, як добре видно, на теорії мовленнєвих актів.

В У. Нойманна про єдино правильне рішення йдеться зокрема і передусім у трактаті «Істина у праві» (2004) [17], у якому єдино правильному рішенню присвячена окрема рубрика «Теорія єдино правильного рішення», в якій розглядаються питання про відповідне онтологічне витлумачення і про інтерпретацію як регулятивну ідею.

Так, у першому випадку У. Нойманном сказано, що теза про єдино правильне рішення у сьогоденному дискусійному контексті була розвинута Рональдом Дворкіним у його полеміці з правовим позитивізмом, зокрема з Г. Л. А. Хартом. Дворкін відстоює погляд, що рішення судді повністю детерміноване правовими нормами навіть у складних випадках („hard cases“) [17, с. 37–38]. Ні Р. Алексі, ні У. Нойманн з цією тезою у такій суворій версії не погоджуються. Саме це і веде до компромісного осмислення єдино правильного рішення як регулятивної ідеї.

У другому випадку У. Нойманн стверджує, що ідея єдино правильного рішення відповідає перспективі судді, який має шукати єдино правильне рішення, а не кидати гральні кості, вирішуючи між кількома припустимими рішеннями. Суддя повинен був би поводитися у своїй практиці вирішування так, немов (als ob) у кожному випадку правильним було б тільки одне рішення. Не як твердження про існування, а як «регулятивну ідею» можна взяти за основу у правовій науці та правовій практиці ідею єдино правильного рішення. Для обґрунтування цієї моделі це означає перехід від теоретико-правової аргументації до аргументації, заснованої на правовій практиці [17, с. 39–41]. Останнє речення частково підтверджує правильність наведеної нами вище оцінки позиції У. Нойманна як нормативно-емпіричної.

Отже, як ще один проміжний результат, можна сказати, погодившись з У. Нойманном, а також і Р. Алексі, що єдино правильне рішення є регулятивною ідеєю, тобто тим орієнтиром, яким мають керуватися і керуються юристи загалом і судді зокрема.

3. Тепер потрібно показати, як ці два поняття співвідносяться в інтегративній (нормативно-аналітичній і/або нормативно-емпіричній) теорії юридичної аргументації.

Так, У. Нойманн прямо констатує, з посиланням на Ю. Габермаса, що у рамках моделі раціонального практичного дискурсу невід'ємність уявлення одного юридично або морально єдино правильного рішення виводиться з претензій на правильність, які необхідним чином мусять бути висунуті учасниками дискурсу. Той, хто стверджує про моральну чи юридичну правильність певного рішення, загалом певної дії, одночасно з цим стверджує, що критерій правильності («істинності») застосовний до моральних чи юридичних висловлень. Якби моральне чи правове оцінювання було б полишено на суб'єктивність того, хто судить, то дискурс про юридично або моральне правильне так само мав би мало сенсу, як і «дискурс» про особисті преференції [9, с. 182].

Зі свого боку, Р. Алексі, захищаючи свою і, як показано вище, позицію У. Нойманна, констатує у 1991 у післямові «Відгук на деяких критиків» до «Теорії юридичної аргументації» у редакції 1978 року [11, с. 399–434], що потрібно було б заперечувати, що на кожне практичне питання існувала б одна єдина правильна відповідь, незалежно від того, чи існує процедура її знайти або довести її правильність [11, с. 413]. Ця теза дещо інакше сформульована Р. Алексі у статті «Ідея і структура розумної правової системи» (1991) [18], в якій спочатку знову сказано, що було б недопустимо, якби на кожне практичне питання існувала одна єдина правильна відповідь, незалежно від того, чи існує спосіб її знайти або довести, і продовжено: той, хто захищає цю тезу, відокремлює поняття правильності від понять обґрунтованості і доказовості. Теза про існування єдино правильної відповіді на кожне питання є, принаймні в галузі практичного, невиправдовуваною онтологічною фікцією. Те, що теза про існування однієї єдино правильної відповіді на будь-яке практичне питання мусить бути покинута, не означає, що поняття правильності у жодному аспекті не має абсолютного характеру. Воно має абсолютний характер як регулятивна ідея. Як регулятивна ідея поняття правильності не передбачає, що на кожне практичне питання уже існує якась правильна відповідь, яку слід тільки віднайти. Радше єдино правильна відповідь отримує характер цілі, до якої потрібно прагнути. Учасники дискурсу мусять претендувати [= висувати претензію, NB], незалежно від того, чи існує єдино правильна відповідь, на те, що їхня відповідь є єдино правильною, якщо їхні твердження і обґрунтування повинні мати сенс [18, с. 35].

Відзначимо, що згадка про сенс означає, що повністю відмовитися від такого поняття у теорії юридичної аргументації не можна.

Оцінити викладене вище варто за допомогою логіко-математичного поняття необхідних і достатніх умов: необхідними умовами істинності якогось твердження вважаються умови, без дотримання яких таке твердження не може бути істинним, а достатніми – такі умови, за наявності яких таке твердження є істинним. У такому разі можна сказати, що Р. Алексі і У. Нойманн довели те, що претензія права на правильність є достатньою умовою для істинності поняття єдино правильного рішення як регулятивної ідеї. Що стосується питання про таку претензію як необхідну умову, то така можливість буде сумнівною хоча б тому, що поняття правильного права можна проблематизувати не як претензію, а як сенс. Таке інше, ніж у Р. Алексі та У. Нойманна поняття правильності права, буде також впливати із регулятивної ідеї єдино правильного рішення. Отже, можна погодитися, що згадана регулятивна ідея з необхідністю імплікує правильне право, проте тільки може імплікувати претензію права на правильність.

Висновки. Із наведеного вище результує те, що інтегративна теорія юридичної аргументації – це неометодологічна теорія з довільною комбінацією елементів її аналітичного, нормативного та емпіричного вимірів, причому вона може бути побудована у парадигмі «претензії», а не «сенсу». Базисом для синкретичної теорії юридичної аргументації Р. Алексі і/або У. Нойманна у частині претензії на правильність і єдино правильного рішення є відповідно теорія мовленнєвих актів та поняття регулятивної ідеї. Претензія права на правильність є достатньою умовою для істинності поняття єдино правильного рішення як регулятивної ідеї, проте сумнівно, чи є така претензія необхідною умовою.

Подальша тематизація структури і змісту інтегративних вимірів теорії юридичної аргументації можлива у напрямі дослідження відношення дедукції і схеми аргументації С. Тулміна.

REFERENCES

1. Dudash T. (2024). Pravova arhumentatsiia: zahalnoteoretychna kharakterystyka [Legal argumentation: general theoretical characteristics]. Lviv : LNU im. I. Franka. [in Ukrainian]
2. Dreier R. (1975). Was ist und wozu Allgemeine Rechtslehre? Sonderdruck. Tübingen : Mohr (Paul Siebeck), 5–34. [in German]
3. Ehrlich E. (1913). Grundlegung der Soziologie des Rechts. München; Leipzig : Duncker & Humblot. [in German]
4. Ehrlich E. (2022). Grundlegung der Soziologie des Rechts. 5. Aufl. Berlin : Duncker & Humblot. [in German]
5. Stammler R. (1902) Die Lehre von dem richtigen Rechte. Berlin : Guttentag. [in German]
6. Dworkin R. (1977). Taking rights seriously. London : Duckworth. [in English]
7. Habermas J. (1992). Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats. Frankfurt am Main: Suhrkamp [in German]
8. Bühler A. (2001). Rechtsauslegung und Rechtsfortbildung bei Friedrich Karl von Savigny. Theorie der Interpretation vom Humanismus bis zur Romantik – Rechtswissenschaft, Philosophie, Theologie: Beiträge zu einem interdisziplinären Symposium in Tübingen, 29. September bis 1. Oktober 1999. Stuttgart, 329–337. [in German]
9. Neumann U. (2023). Juristische Argumentationstheorie. Baden-Baden : Nomos, 230 s. [in German]
10. Alexy R. (1978). Theorie der juristischen Argumentation. Die Theorie des rationalen Diskurses als Theorie der juristischen Begründung. Frankfurt am Main. [in German]
11. Alexy R. (1991). Theorie der juristischen Argumentation. Die Theorie des rationalen Diskurses als Theorie der juristischen Begründung. 2. Aufl. Frankfurt am Main : Suhrkamp. [in German]
12. Alexy R. (1985). Theorie der Grundrechte. Baden-Baden. [in German]
13. Alexy R. (2020). Begriff und Geltung des Rechts. Erw. Neuausg. Freiburg im Breisgau: Verlag Karl Alber. [in German]
14. Schröder J. (2020). Recht als Wissenschaft. Geschichte der juristischen Methodenlehre in der Neuzeit (1500–1990). Bd. 1 1500–1933. 3. Aufl. München: C. H. Beck. [in German]
15. Schröder J. (2020). Recht als Wissenschaft. Geschichte der juristischen Methodenlehre in der Neuzeit (1500–1990). Bd. 2 1933–1990. 3. Aufl. München: C. H. Beck. [in German]
16. Alexy R. (2000). Recht und Richtigkeit. The reasonable as rational? On legal argumentation and justification; Festschrift for Aulis Aarnio / ed. by Werner Krawietz ... Berlin, 3–19. [in German]
17. Neumann U. (2004). Wahrheit im Recht. Zu Problematik und Legitimität einer fragwürdigen Denkform; [Vortrag, gehalten am 15. Mai 2003]. Baden-Baden : Nomos-Verl.-Ges. [in German]
18. Alexy R. (1991). Idee und Struktur eines vernünftigen Rechtssystems. Rechts- und Sozialphilosophie in Deutschland heute. Stuttgart, 30–44. [in German]

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Дудаш Т. Правова аргументація: загальнотеоретична характеристика. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2024. 744 с.
2. Dreier R. Was ist und wozu Allgemeine Rechtstheorie? Sonderdruck. Tübingen : Mohr (Paul Siebeck), 1975. S. 5–34.
3. Ehrlich E. Grundlegung der Soziologie des Rechts. München ; Leipzig : Duncker & Humblot, 1913. 409 s.
4. Ehrlich E. Grundlegung der Soziologie des Rechts. 5. Aufl. Berlin : Duncker & Humblot, 2022. 599 s.
5. Stammler R. Die Lehre von dem richtigen Rechte. Berlin : Guttentag, 1902. VIII, 647 s.
6. Dworkin R. Taking rights seriously. London : Duckworth, 1977. XV, 293 p.
7. Habermas J. Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1992. 666 s.
8. Bühler A. Rechtsauslegung und Rechtsfortbildung bei Friedrich Karl von Savigny. Theorie der Interpretation vom Humanismus bis zur Romantik – Rechtswissenschaft, Philosophie, Theologie : Beiträge zu einem interdisziplinären Symposium in Tübingen, 29. September bis 1. Oktober 1999. Stuttgart, 2001. S. 329–337.
9. Neumann U. Juristische Argumentationstheorie. Baden-Baden : Nomos, 2023. 230 s.
10. Alexy R. Theorie der juristischen Argumentation. Die Theorie des rationalen Diskurses als Theorie der juristischen Begründung. Frankfurt am Main, 1978. 396 s.
11. Alexy R. Theorie der juristischen Argumentation. Die Theorie des rationalen Diskurses als Theorie der juristischen Begründung. 2. Aufl. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1991. 435 s.
12. Alexy R. Theorie der Grundrechte. Baden-Baden, 1985. 548 s.
13. Alexy R. Begriff und Geltung des Rechts. Erw. Neuausg. Freiburg im Breisgau : Verlag Karl Alber, 2020. 250 s.
14. Schröder J. Recht als Wissenschaft. Geschichte der juristischen Methodenlehre in der Neuzeit (1500–1990). Bd. 1 1500–1933. 3. Aufl. München : C. H. Beck, 2020. XX, 511 s.
15. Schröder J. Recht als Wissenschaft. Geschichte der juristischen Methodenlehre in der Neuzeit (1500–1990). Bd. 2 1933–1990. 3. Aufl. München : C. H. Beck, 2020. XVIII, 347 s.
16. Alexy R. Recht und Richtigkeit. The reasonable as rational? On legal argumentation and justification; Festschrift for Aulis Aarnio / ed. by Werner Krawietz ... Berlin, 2000. S. 3–19.
17. Neumann U. Wahrheit im Recht. Zu Problematik und Legitimität einer fragwürdigen Denkform; [Vortrag, gehalten am 15. Mai 2003]. Baden-Baden : Nomos-Verl.-Ges., 2004. 64 s.
18. Alexy R. Idee und Struktur eines vernünftigen Rechtssystems. Rechts- und Sozialphilosophie in Deutschland heute. Stuttgart, 1991. S. 30–44.